

► KRALJEVA UMETNINA NA PREMUM

Premaska slovanska apostola

Poslikave Toneta Kralja na Premu so monumentalne ekspresionistične umetnine, biser (sakralne) umetnosti pri nas

Cerkev sv. Helene na Premu je nekaj posebnega po poslikavah Toneta Kralja (1900–1975). Slikar je namreč na začetku svoje bogate umetniške poti leta 1921 v cerkvi naslikal več poslikav, kar je bila njegova prva poslikava cerkve, ki ji je potem sledilo še zelo veliko, saj je ustvarjal v kar petdesetih cerkvah, predvsem na Primorskem. Da je Tone Kralj slikal na Premu, je poskrbel slikarjev rojak, takratni premski župnik Ignacij Žganjar.

Čeprav so premske prve Kraljeve cerkvene poslikave, veljajo za ene izmed najbolj pomembnih. Slikal je v prezbitteriju, ladji in na koru. V prezbitteriju je na steno za oltarjem naslikal dva angela keruba, na koru ob orglah pa dva medaljona s prizorom kralja Davida, ki igra harfo, in sv. Cecilije za orglami. Najpomembnejše so poslikave, ki jih je ustvaril na levi in desni steni ladje. Na levi je naslikal prizor Oznanjenja, na desni pa dva mogočna lika slovanskih apostolov sv. bratov Cirila in Metoda.

Monumentalne poslikave

Umetnostni zgodovinar dr. Igor Kranjc, ki je eden najboljših poznavalcev umetnosti Franceta Kralja, kot tudi nenaklonjenih mu zgodovinskih okoliščin, v katerih je deloval, je za premska sv. Cirila in Metoda zapisal, da sta »monumentalizirana, eden dviguje knjigo (z očenašem v starocerkveni slovanščini in pisavi glagolici oziroma cirilici) proti gorečemu križu (kot Mojzesov goreči grm, ki 'gori in ne zgori'), drugi jo stiska k sebi. Ti dve postavi sta dürerjevsko mogočni in barvno pretanjeno modelirani s sledovi svetlo-temnega kontrasta, ki telesnost in njeno plastičnost do podrobnosti dematerializira.« Primerjava z Dürerjem, v mislih je imel njegove štiri evangeliste iz Stare Pinakoteke v Münchnu, se mu zdi umestna, ker je z morebitnim povzemanjem likovne zasnove Tone Kralj slovanska svetnika postavil na idejno in ideološko raven »evangelistov slovanstva«, na meji z romanskim svetom oziroma po vdoru italijanske vojske ter uprave na slovensko etnično ozemlje, kjer je premska cerkev takrat bila. Jezik in glagolska pisava sta ne le atributa teh dveh svetnikov, temveč tudi sinonima za identiteto ljudstva, ki se v cerkvi zbira v Božjem imenu.

Biblija pauperum

O dveh angelih kerubih za oltarjem je zapisal, da sta zrcalni sliki drug drugega, kar podvaja njuno moč. Kraljeve stenske poslikave na Premu so po njegovem po

formatu kakor tudi po sredstvih monumentalne likovne izpeljave, vendar polne harmonije in sopostavljanja dinamike in statike, barvno pa so odločno odmaknjene od realističnega koncepta slikarske govorice. V Kraljevem delu je močno prisotna melodioznost linij, ki črpa navdih v glasbi, zato sta tudi poudarjena kralj David, ki igra harfo, in sv. Cecilija za orglami. »Tudi tu gre za stapljanje različnih občutij, ki so sicer svojska posameznim umetniškimi zvrstev, pa hkrati sobivajo v slikarski umetnini.«

Igor Kranjc je ob Kraljevih poslikavah na Premu postavil zanimivo in logično vprašanje, ali »ni vse Kraljevo stensko slikarstvo od Prema dalje neke vrste nazadovanje? Od te opredelitve je (bilo) odvisno vrednotenje Toneta Kralja ne samo kot slikarja sakralnih notranjščin, temveč tudi Toneta Kralja kot slikarja nasploh ...« K temu je dodal, da se je s časom spreminjal stil in tudi kontekst nastajanja njegovih del.

Spomnil je, da pri Kraljevem cerkvenem slikarstvu gre za novodobno biblijo pauperum, kajti slikar je na slikarski način svetopisemsko vsebino približal lokalni skupnosti, ki se zbira v cerkvi, hkrati pa jo je tudi poučeval, nacionalno ozaveščal in sodobnost tudi ideološko (politično) komentiral.

Dolgotrajno zamakanje

Dolgotrajno zamakanje strehe je zelo ogrozilo stropne in stenske poslikave slikarjev družine Furlani iz dvajsetih let 20. stoletja, za našo kulturno dediščino pa še pomembnejše: ogrozilo je celostenske poslikave umetnika Toneta Kralja, ki jih je naslikal pri svojih dvajsetih letih. Predvsem sta pomembni celostenski upodobitvi slovanskih apostolov sv. Cirila in Metoda in Gospodovega oznanjenja Mariji. V mladostnem ekspresionističnem slogu naslikani na obeh stranskih stenah cerkvene ladje pomenita začetek bogatega umetnikovega ustvarjanja v slovenskem cerkvenem prostoru, predvsem na Primorskem.

Poškodbe so postale na delih poslikav tako obsežne, da posameznih figur ni bilo mogoče več razpoznati, zlasti angelov iz Gospodovega oznanjenja. Na nekaterih poslikavah ni bilo večje sklenjene površine, na kateri se ne bi kazali sledovi odpadlega beleža in celo ometa.

Zato je Igor Kranjc že leta 1998 opozoril, da je katastrofalno stanje Kraljevih poslikav na Premu »najlepše zrcalo najtemnejših plati naše spomeniškovarstvene službe zadnjega pol stoletja. Premske poslikave so dejansko edina monumentalna ekspresionistična uresničitev, pomembna ne le v nacionalnem okviru, temveč je to biser

(sakralne) umetnosti sploh. Odreči se ji ni le nacionalna sramota, je vandalizem, usmerjen proti umetnosti in civilizaciji, proti človeštvu, ki bo, ko bo ta mojstrovina dokončno propadla, obubožalo za umetnostni dosežek, ki veže človeško snovanje med Altamiro in tisočletji do konca sveta.«

Reševanje poslikav

Reševanje in obnova Kraljevih poslikav na Premu je tekla zelo dolgo. Ker je bilo najbolj akutno zamakanje strehe, so najprej naredili novo ostrešje in streho (2007). Šele nato so se lahko lotili dobesednega reševanja poslikav. Obe Kraljevi poslikavi v ladji so restavrirali devet let. To je bil temelj, za katerega je bil zaslužen nekdanji sekretar na ministrstvu za kulturo Silvester Gaberšček, ki je z veliko ljubeznijo poskrbel, da so obe stenski poslikavi restavrirali pod okriljem Restavratorskega centra.

Šlo je za velike površine poslikav, za 90 kvadratnih metrov, ki so jih restavratorji po delih, po en kvadratni meter, »sneli« z zidu, v restavratorski delavnici očistili, utrdili, retuširali in restavrirali. Ko so poslikave na desni steni ladje s prizorom sv. Cirila in Metoda pritrtili nazaj na steno ter jih likovno obdelali, da so zakrili sledove uničenja in posegov, se je odprl pogled na veličasten prizor obeh svetih bratov in spremeljajočih likov angelov. Enako je bilo s poslikavo s prizorom Gospodovega oznanjenja Mariji na levi steni ladje.

Zadnji del obnove je trajal dve leti in so ga nadvse slovesno zaključili (še) 5. novembra 2023. Obnova je potekala pod okriljem Zavoda za varstvo kulturne dediščine Nova Gorica (Minka Osojnik in Marta Bensa), restavratorska dela je opravilo podjetje GNOM d. o. o., ki ga vodi Jože Drešar. »Deset restavratork in Urban, ki se jim je pridružil. Dve leti, po štiri ali pet ur na dan, redkokdaj manj. Od 7.30 do 15.30. Dan za dnem,« je delo ob zaključku opisal župnik Stanko Fajdiga. Arhitektka Jeronima Kastelic je določila osvetlitev notranjosti z mislijo na namen prostora, to je na bogoslužje, ter z mislijo, da bodo s svetlobo predstavljeni arhitektura in poslikave. Celotna obnova je stala okrog 225.000 evrov. Ob tem velja povedati, da ima župnija Ilirska Bistrica, pod katero zadnja leta spada tudi cerkev sv. Helene na Premu, kar 26 podružnic, za katere ljudje po svojih močeh zgledno skrbijo.

Obnova je ljudi povezala

Kaj pomeni obnova cerkve na Premu, je za Družino povedal župnik v Ilirski Bistrici Stanko Fajdiga. Najprej spomni, da je bila cerkev sv. Helene dolga leta župnijska cerkev, v kateri se je vsako nedeljo in tudi med tednom zbiralo župnijsko občestvo k obhajanju evharistije, k zakramentom in molitvi. »Čeprav je po združitvi z župnijo Ilirska Bistrica cerkev postala podružnična cerkev, je v njej bogoslužje vsako nedeljo in praznik, pa tudi večkrat med tednom. Ostaja kraj srečevanja vernikov premskega dela župnije ter bogoslužni prostor za molitev in slavljenja Boga. Čeprav ima vsaka vas sicer svojo cerkev, pa je cerkev sv. Helene še vedno osrednji kraj zbiranja in molitve vernih ljudi v tem delu župnije.«

Silvester Gaberšček je povedal, da mu je v osebnem pogovoru približno dve leti pred svojo smrtjo slikar Tone Kralj dejal: »Da bi rešil poslikave na Premu in v Avberju na Krasu, bi bil prip-

GOSPODOVO OZNAJENJE MARIJI / I. Ž.

1867

POZIDANA sedanja cerkvena stavba na Premu.

1921

TO NE Kralj poslikal cerkev na Premu.

21

LET je bil star slikar ob monumentalnem izdelku.

2018

CERKEV na Premu so priključili župniji Ilirska Bistrica.

27

CERKVA ima župnija Ilirska Bistrica.

ravljen žrtvovati vsa svoja ostala dela.« In teh ni malo. Prav zato bi bil njihov propad velika izguba za našo slovensko kulturno in duhovno dediščino. To je prepoznala tudi širša skupnost, saj je ministrstvo za kulturo sofinanciralo stroške obnove v dveh razpisih s skoraj 95.000 evrov. Preostalih 120.000 evrov pa je prispevala župnija in so zbrali krajani.

Župnik Fajdiga poudari, da je obnova ljudi povezala, povečala čut za vrednost kulturnega in verskega izročila ter upravičila njihov ponos. »Da je cerkev njihova, so ljudje pokazali tudi s tem, da so darovali za obnovo. Zbirali so finančna sredstva. Gospodinje so večkrat razveselile restavratorke z domačim pecivom, večkrat so jih tudi povabile domov na kosilo. Tudi to je lepota in pripadnost. In ne nazadnje: ob blagoslovitvi so pripravili lepo duhovno, bogoslužno in kulturno praznovanje z recitiranjem pesmi domačink ter s sodelovanjem CMePZ Zvon in Ženskega pevskega zbora Prem.«

Prava lepota

Za domačinko Jerico Strle je premska cerkev že več kot štirideset let njena domača cerkev. Povedala je, da kot turistična vodnica obnovljeno cerkev zdaj z velikim veseljem pokaže turistom, ki pridejo na Prem, predvsem zaradi srednjeveškega gradu in spominske sobe Dragotina Ketteja. »V novi notranji preobleki, z reflektorji, usmerjenimi v vse pomembne umetnine in v tabernakelj, je prava lepota. S svojo elegantno in mogočno zunanjo ter notranjo podobo je vredna vse pozornosti ljudi od blizu in daleč. Na privzdignjeni legi zazrta v Brkine, Nanos, Snežnik, Vremščico ter v prostrano sinje nebo daje občutek odločnosti, varnosti in samozavestnosti.«

Spomni, da ko jo je prvič videla, je bila mrka in blede. »Poslikave Toneta Kralja so sramežljivo razkazovale svoje rane, ki so jih skupile skozi leta obstoja. Klicale so na pomoč, a je bil njihov glas leta in leta preslišan. Ko se je za restavriranje Kraljevih del zavzela Kraljeva hči Tatjana, je delo končno steklo, a se je zaradi pomanjkanja finančne spodbude vse dogajalo zelo počasi. Prepočasi. Bila sem prepričana, da ne bom nikoli dočakala pogleda na vse restavrirane Kraljeve umetnine, pa sem delala račune brez krčmarja. Na svoje veselje lahko od lanskega novembra vsako nedeljo občudujem popolnoma prenovljeno notranjost premskega božjega hrama. Vedno znova sem vznemirjena nad tem veličastnim zgodovinskim sakralnim biserom ter nad tem, kaj vse se da narediti v kratkem času, če združijo moči srčni ljudje s pogumom in vizijo.«

IVO ŽAJDELA
ivo.zajdela@druzina.si

